

Hlaholika a slovanská svätá omša – neznáma perla kresťanského Západu

Lucia Laudoni

21. novembra 2022 ✝ Cirkev História ✝ Liturgia

Latinčina pozná básnickú perifrázu *meatus animi* – dych ducha (*animus*), ale aj ľudský dych ako taký. Zalistujme si v slovníkoch a dozvieme sa, že *meatus* pomenúva chôdzu, periodický pohyb, obeh. Dych mal pre Rimanov aj vnútorný rozmer, bol zhmotnením akejsi neviditeľnej „chôdze“ (*meatus*) duše, *spiratio interna* a záchvev motýľích krídel v nás.

Duch nemôže zostať statický, no ani chaotický. Tak, ako existuje *meatus animi*, existuje aj *meatus linguae*, „dych“ a „chôdza“ jazyka, ktorej výsledkom *ad extra* je vyslovené slovo.

Antickí ľudia si predstavovali, že písmenká našepkávajú čítajúcemu, čo má vlastne povedať. Graféma mala ďaleko od statického znaku, bola najmä mentálnym kompasom ukazujúcim *ad astra*.

Slovanom sa podarilo integrovať rímsky princíp *meatus animi* priamo do svojho písma. Tvrdili, že hlaholika „hlaholí“, ergo zvučí, spieva a rozpráva, a tento koncept živého a dýchajúceho grafického systému bol pre život (z) liturgie *modo idoneus* – obzvlášť vhodný.

Keď sedemdesiatdvaročný „moravský Puccini“ Leoš Janáček komponoval hlaholskú omšu, myslel na sobáš so svojou platonickou láskou. Rodiaca sa hudba mala byť jeho svadobnou liturgiou. Romantikov iste poteší, že britský muzikológ a jeden z najväčších znalcov Janáčkovho diela John Tyrrell túto informáciu potvrdil. *Missa Glagolitica* z roku 1926 zostáva jedinečným dielom *sui generis* aj bez úvah podobného razenia. Máloktorý meloman však tuší, že Janáčkovu zhudobnenie slovanských textov rímskeho omšového ordinária nebolo experimentom odrezaným od života a hlaholská kultúra vyryla na duchovnom poli Západu hlbokú brázd. Čo o nej vlastne (ne)vieme?

Slovinskí a chorvátski biskupi diskutujú o hlaholike. Fotografia vznikla v Ríme v roku 1905.

Zdroj: Digital Library of Slovenia / garystockbridge617.getarchive.net

Je všeobecne známe, že slovanskí kresťania byzantského obradu chránili cyrilské písmo a cirkevnoslovanský jazyk v rôznych textologických redakciách naprieč storočiami, odvolávajúc sa na *patrimonium indelebile*

solúnskych bratov. Nároky pravoslávia ako jediného strážcu cirkevnej slovančiny však nie sú celkom namieste. Z rovnakého cyrilometodského prameňa vytryskla aj hlaholská kultúra rímskeho (západného) obradu, ktorá kvitla na území dnešného Chorvátska, Dalmácie či Bosny a Hercegoviny.

„Popi glagoljaši“, ako sa ešte v 20. storočí hovorilo záhrebským františkánom, boli presvedčení, že hlaholské písmo vzniklo dávno pred byzantskými misiami u Slovanov a jeho „otcom“ nie je nik iný, než *philologus angelicus* a rodák z dalmátskeho Stridonu svätý Hieronym. Odkiaľ pochádza táto legenda, ktorú moderná veda už rozmenila na drobné?

V roku 1688 vyšlo na príkaz Svätého Otca Inocenta XI. kľúčové vydanie rímsko-ilýrskeho breviára. Pápež v predhovore k tomuto breviáru kladie vznik abecedy „glagolášov“ do čias svätého Hieronyma (*S. Hieronymi temporibus*) a latinskému otcovi pripisuje zásluhy za vynájdenie hlaholských znakov, pričom túto tradíciu neváha označiť za veľmi starobylú (*pervetusta*).

Za svätohieronymovskou záštitou kňazov rímskeho rítu na území dávnej provincie Illyricum sa skrývala najmä túžba vymedziť sa zo sféry vplyvu „konkurenčného“ byzantsko-slovanského obradu a dokázať, že hlaholská omša (slovami Inocenta XI., *ritu quidem romano, idiomate slavonico*) je staršia, a teda pôvodnejšia, než východné kresťanstvo susedných pravoslávnych Srbov. Historicko-filologický výskum nenašiel žiadnu väzbu medzi prekladateľom Vulgaty a slovanskými komunitami, ktoré v 4. storočí ešte nevykazovali literárnu aktivitu a neboli ponorené do oceánu klasickej vzdelanosti. Bodkou za výskumom o Hieronymovom údajnom hlaholskom dobrodružstve je latinské *non sequitur*.

Teória o slovanskom pôvode cisára Justiniána obľúbená medzi učencami v Dalmácii patrí do rovnakej kategórie „zbožných mýtov“. Vatikánsky komentátor edície Prokopiovho spisu *Arcana historia* Nicholas Alemannus začiatkom 17. storočia „prekrstil“ Justiniána na Upravdu a cisárovho otca na Istoka. Alemannove poznámky k dielu Prokopia z Cézarey (mimočodom, nepriateľského voči Justiniánovej vláde) o dvesto rokov neskôr oprášil horlivý slovinský slavista a buditeľ Jernej Kopitar v liste českému kolegovi Josefovi Dobrovskému. A hypotéza bola na svete.

Moderná filológia sa k slovanským koreňom Grékmi svätorečeného východolatinského imperátora, či k Hieronymovmu prípadnému hlaholskému odkazu postavila *veraciter* rezervovane, ale to neznamená, že Hieronymus Stridonensis nemôže byť patrónom rímsko-slovanskej bohoslužby. *Cur non?* Prečo nie? Veľkému západnému otcovi, pre ktorého bol zázrak ľudskej reči prostriedkom utíšenia srdca (*placatio cordis*), právom patrí táto pocta.

Pokiaľ svätý Hieronymus v skutočnosti neexperimentoval so slovanským písmom, kto teda? Jaciť si bol istý, že hlaholské grafémy „sa narodili“ priamo pod brkom svätého Cyrila a jeho učeník svätý Kliment ich zjednodušil podľa vzoru gréckej alfabety. Nová generácia slavistov aj v tejto teórii odhalila slabiny.

Hlaholská abeceda má podľa expertov cyrilometodské korene.

Zdroj: oanababy / flickr.com

Archeologické nálezy hovoria v prospech možného spojenia hlaholskej jazykovej školy s nasledovníkmi solúnskych bratov. Bašská tabuľa datovaná približne do roku 1100 patrí k najstarším pamiatkam chorvátskeho variantu cirkevnoslovanského jazyka. Je súčasťou priečky (*pluteum*), ktorá oddeľovala presbytérium od chrámovej lode a v dobách pred II. vatikánskym koncilom mala funkciu mriežky (*cancellus*, plurál *cancelli*) na pokľaknutie pri prijímaní Sviatosti oltárnej. A na tomto starobyľom „pluteu“, pri ktorom veriaci prijímali Telo Pána, sa vyníma hlaholský nápis.

Grafická podoba hlaholiky má silný teologický podtón. Kombinácia kruhu (symbol večnosti a nekonečna) a trojuholníka (Svätá Trojica) inšpirovala fantáziu kaligrafo.

Dokonalou ukážkou ich majstrovstva je hlaholský Remešský evanjeliár z 11. storočia. O jeho pôvode sa v akademických kruhoch stále vedú spory. Najstaršia časť mohla vzniknúť na ostrove Krk, do úvahy pripadá tiež srbská, bulharská alebo česká proveniencia. Za vlády Karola IV., ktorý rukopis daroval benediktínom na pražských Emauzách, sa verilo, že evanjeliár písala ruka svätého Prokopa. Tradícia bola teda spečatená menom kanonizovanej autority.

Hoci prvou tlačenou chorvátskou liturgickou knihou bol práve hlaholský misál (*Missale Romanum Glagolitice* z roku 1438), balkánska interkonfesionálna situácia rozvoju rímsko-slovanskej omše nepriala. Propagátormi hlaholskej redakcie cirkevnej slovančiny boli najmä františkáni, ktorí sa často dostávali do konfliktu s miestnou neslovanskou hierarchiou favorizujúcou *dulcisonus sermo Latinus*. Biskupi mali dôvod na zdržanlivosť. Pod vplyvom františkánskych misií sa s katolíckou Cirkvou zjednocovali posledné enklávy bogomilov, ktoré *cum clara fide Romana* prijímali aj hlaholský spôsob bohopoety. Neslovanským biskupom však *lingua veteroslavica* nebola zrozumiteľná, mali preto dôvodné obavy, že dualisti sa celkom nezriekli svojej herézy a skrývajú ju pod pláštikom jazykového indultu.

Myšlienková hojdačka medzi slovanským a latinským liturgickým jazykom nevisela vždy na pevných lanách. Nájsť na oltároch obojstranné kánonické tabuľky nebolo v južných častiach Chorvátska ničím výnimočným. Jedna strana obsahovala cirkevnoslovanský text, druhá latinský. Takéto oltárne *tabellae* sa zachovali napríklad v Split. Klérus mal však zakázané miešať jazyky svätých omší. Buď sa celá omša celebravala v miestnej verzii „staroslovienčiny“ (úvodzovky nie sú vecou náhody, pretože tento jazyk prešiel od čias svätých Cyrila a Metoda signifikantným vývojom a nebol totožný s veľkomoravskou staroslovienčinou) alebo sa kalvárska obeta slávila výlučne latinsky. Nič medzi tým.

Misál písaný hlaholikou z ostrova Krk.

Zdroj: Servus Tuus / commons.wikimedia.org

Rany medzi „glagolášmi“ a „latiníkmi“ uzdravovali pápeži. Svätý stolec dal používaniu dalmátskej cirkevnej slovančiny *placet*, ale nie na úkor postavenia latinčiny, kráľovnej jazykov.

Hlad Slovanov po liturgickej reči drahej ich dušiam utíšil okrem Hadriána II. aj ďalší *pontifex* Urban VIII. V roku 1631 promulgoval slovanský misál plne konkordantný s latinským originálom. Táto hlaholská *editio typica* však nemôže byť považovaná za akúsi predchodkyňu pokoncilovej integrácie takzvaného ľudového jazyka *in divino cultu*. Hlaholská slovančina bola, rovnako, ako *idioma Latinorum*, kultivovaným a vysoko básnickým jazykom a nikdy nepredstavovala reč ulice.

Anno Domini 1640 vychádza *Rituale Romanum* s hlaholskými literami. Svätý Otec Inocent X. o osem rokov neskôr zabezpečil vydanie slovanského breviára. Ďalší súbor kníh *ad liturgiam celebrandam* dostali veriaci, *Glagoliticarum litterarum cultores*, až v 19. storočí. V rokoch 1893 a 1894 uzel v Ríme svetlo sveta *Missale Romanum Slavica lingua Glagolitico caractere* a *Rimski obrednik*. Nová edícia bola odpoveďou na iniciatívu staršieho dáta, ktorá však nebola korunovaná úspechom. Zistilo sa, že *Ordo et Canon Missae slavicae* z roku 1887 obsahuje tlačové chyby. Veľká časť nákladu kvôli tomu, obrazne povedané, skončila v ohni. Až tak dôsledne dbala svätopeterská katedra o rituálnu a gramatickú čistotu hlaholských liturgických kníh.

Ideu „nepoškvrnenosti“ juhoslovanskej hlaholiky podrobovali kritike blízke hlasy z diaľky – gréckokatolícki a pravoslávni Slovanovia. Ich očiam neuniklo, že cyrilské texty prítomné v knihách byzantského obradu sú od tých hlaholských na míle vzdialené. Ukrajinské gréckokatolícke duchovenstvo sa bilo do prs, že „jeho“ cirkevná slovančina je v porovnaní s modlitbami glagolášov „autentickejšia“ a „správnejšia“. Nezobrali na milosť ani hlaholský ľudový spev. Rím začal na základe poznámok gréckokatolíckych duchovných vnášať do hlaholskej cirkevno-slovančiny cudzie ukrajinské a ruské prvky. Mnohí východní kresťania nevíťali rímsko-slovanský obrad s otvorenou náručou, práve naopak, považovali ho za sofistikovaný nástroj Ríma na prelet všetkých slovanských národov do pápežského hniezda. A boj za záchranu dalmátskeho národného dedičstva

sa dostal do ďalšieho levelu.

Jazykové napätie medzi východnými a západnými vetvami vyrastajúcimi zo spoločného slovanského kmeňa z dlhodobého hľadiska nemohlo priniesť dobré ovocie. Tam, kde bratia nežijú spolu v harmónii a vzájomnej úcte, preberá žezlo diabol.

Západný a východný obrad sa líšili aj systémom grafém. Hlaholika (vľavo) bola typická pre rímskokatolíckych Slovanov, cyriliku (vpravo) používali kresťania patriaci k byzantskému rítu.

Zdroj: Stella / flickr.com

Kňazi z bývalého Illyrica sa po roku 1828 začali výraznejšie prikláňať k latinskému jazyku, ktorý sa v juhoslovanských seminároch začal favorizovať pod vplyvom excelentného latinistu na rímskom prestole, svätého Pia X.

Posledný hlaholský misál poplatný „tridentskému“ úzu (*Missale Romanum Slavonico idiomate*) vyšiel tlačou v roku 1927, no hlaholské texty sú v ňom už transkribované do latinskej abecedy. To bolo jasným signálom, že sami „glagoláši“ už nie sú schopní čítať vlastné písmo. Jednou z príčin tohto úpadku bol nekritický obdiv k ruskej redakcii *linguae slavonicae ecclesiasticae*. Svätá omša celebrowaná v roku 1942 blahoslaveným kardinálom Alojzijom Stepinacom v Záhrebe patrila k posledným hlaholským pontifikálnym slávnostiam pred obdivovanou a zatracovanou liturgickou reformou, ktorá už klopala na dvere.

Cirkevná slovančina v hlaholskom háve nebola privilegiom balkánskeho priestoru, domovské právo mala aj v susedných Čechách. V slávnej Foltynovského *Liturgike* z roku 1932 stojí, že sväté omše v „staroslovanskom jazyku“ sa v českých zemiach smú spievať na sviatky miestnych patrónov svätých Cyrila a Metoda, svätého Václava, svätej Ludmily, svätého Prokopa a svätého Jána Nepomuckého, a to na deviatich miestach: na Velehrade, na Sázave, na Vyšehrade, v pražskom Emauzskom kláštore, v kaplnke svätého Václava a pri hrobe svätého Jána Nepomuckého, pri hrobe svätej Ludmily, v Starej Boleslavi a na pútnickom mieste Svätá Hora neďaleko Příbramu. Tieto a ďalšie výsady týkajúce sa užívania liturgického cirkevnoslovanského jazyka v hlaholskej redakcii udelil pápež Benedikt XV. vtedajšiemu Československu dňa 21. mája 1920. Ten istý Svätý Otec dáva požehnanie uplatniť český a slovenský jazyk pri omšových biblických čítaniach, počas svadieb, krstov, pohrebov, litánií a procesií. Obsah tohto indultu sprístupňuje Josef Foltynovský v spomínanom olomouckom vydaní svojej liturgickej rozpravy. Námietky niektorých pravoslávnych (s Rímom nezjednotených) veriacich, že v období pred II. vatikánskym koncilom nemala slovanská kultúra a jazyk v lone rímskeho katolicizmu náležité miesto a všetko sa celebrovalo iba po

latinsky, sa preto nezakladajú na pravde.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/hlaholika-a-slovanska-svata-omsa-neznama-perla-krestanskeho-zapadu/>